

Arxivlərdən

KEÇMİŞ VAXTLARDA
ŞƏKİDƏ TOY ADƏTLƏRİ¹

(QUDALIQ, QIZ VERİB QIZ ALMAQ)

Azərbaycanın bir çox rayonlarında olduğu kimi, Şəki qəzasında da qohumların biri-birinə qız verib-alması çox qədim adətlərdən biridir. Qədim zamanlarda Şəki mühitində oğlanın qızı və qızın oğlanı görməsi ancaq biri-birinin evinə gediş-gəlişi olan qohumlara müyəssər olardı. Amma yad qızları görmək evlənmək istəyən oğlan üçün hər vaxt çətin idi.

Qohum-qardaşlarında əmiqızını əmioğluna vermək ən qədim adətlərdən biri idi. Belə danışrlar ki, əmiqızı ilə əmioğlunun kəbinini göydə mələkələr kəsiblər. Çox vaxt iki qardaş bir-biri ilə əhd edərdi ki, qızın olsa, oğluma alacağam, ya da qızım olsa, oğluna verəcəyəm. Çox vaxtlar uşaqlar hələ balaca ikən onları biri-birinə nişanlayardılar. O ki qaldı qohum olmayan adamlara, onlar üçün keçmiş vaxtlarda yad qızlarını görmək çox çətin idi. Hətta heç mümkün deyil idi. Yad bir yerdən qız almaq istəyən adamlar gərək şəhərin hər bir yerindən soraqlaşsın ki, kimin yetişmiş qızı var. Elə ki öyrənib bildi, sonra oğlan tərəfi saymazyana oraya bir nəfər arvad xeylağı göndərərdilər ki, gedib qızı bəyənsin. O arvad da başqa bir bəhanə ilə özünü qız olan həyətə soxardı. Min fıırılacaq ilə qıza müştəri gözü ilə baxardı... Danışdırdı, qızı söylədərtilər. Qızın boyuna-buxununa, əlinə-ayağına, saçına zənn salıb sonra oğlan evinə gəlib gördüyündən və bildiyindən xəbər gətirərdi. Burasını unutmamaq ki, yetişmiş qızı olan bir ailəyə «nabələd» bir arvadin

¹**Baş redaktordan:** Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində 2000-ci ilin noyabr ayının 25-də zəlzələ baş vermişdi. Bu, Azərbaycan tarixində son yüz ilin ən güclü zəlzələlərdən biri idi. Zəlzələ saat 21:30 radələrində hiss olunmuşdur. Zəlzələnin 6,8 bal gücündə olan episentri Xəzər dənizində yerləşirdi. 22 saniyə çəkən təkanlar dalğavari şəkildə iki dəfə təkrarlanmışdır. Zəlzələ nəticəsində müəyyən binalarda çatlar yaransa da, ümumilikdə ciddi dağıntılar müşahidə olunmamışdır. Bakının köhnə sovet binaları həmin güclü zəlzələyə davam gətirmişdir. Doğrudur, zəlzələ insanlar arasında şok effekti yaratmışdır. Deyillərə görə, zəlzələ nəticəsində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının o vaxtkı Arxitektura və İncəsənət İnstitutunun arxivinin yerləşdiyi binanın divarlarında da iri çatlar əmələ gəlmiş, bir neçə yerdə suvaq qopub yerə tökülmüşdür. Nəticədə daşların arasında gizlədilmiş represiya illərinə aid çoxlu əlyazmalar aşkarlanmışdır. Bu əlyazmalar içərisində 1937-1939-cu illərdə Molla Cumanın yetirməsi aşiq Əhməd Qafarovun dilindən İsgəndər adlı şəxs tərəfindən yazıya alınmış “Əsli və Kərəm”, “Sayad bəy və Sayalı xanım”, “Cəlali Məhəmməd və Tavad xanım”, “Həsən əminin öküzü”, “Molla Cuma ilə Aşiq Könlünün deyişməsi”, “Əmrəh”, “Qandal Nağı” kimi dastanlarla (Molla Cumanın repertuarından götürülmüş) yanaşı, «Keçmiş vaxtlarda Şəkiddə toy adətləri», “Azərbaycanda toy dəvəsləri” (müəllifi Cəlil Bəydilidir) və “Dərbənd şəhərinin 1900-cü illərdəki toy adətləri” də üzə çıxmışdır. Bu qiymətli materiallardan birini – “Keçmiş vaxtlarda Şəkiddə toy adətləri”ni oxuculara təqdim edirik.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxitektura və İncəsənət İnstitutunun arxivi. İş № 77-83, 1938-1939. Əlyazmanın üstündə belə bir qeydlə rastlaşırıq: “Keçmiş vaxtlarda Şəkiddə toy adətləri”. Söyləyəni Aşiq Əhməd Qafarov, Nuxa rayonu, Layısqı kəndi, 21 mart 1938-ci il». Yazıya alanı: İsgəndər.

bir bəhanə ilə həyəətə soxulması ailə əhlini şəkkə salmamış olmazdı. Qız da gələn arvadın elçi sifəti ilə gəldiyini o dəqiqə başa düşərdi. Buna görə həyəətə gələn «nabələd» arvadın qayıb yayınardı.

Qayda belə idi. Hər hansı bir «nabələd» arvad olmuş olsa, ona hörmət edər-dilər. Ona çay qoyardılar. Əl altından xəlvətdə qızın əl-üzünü yuduzdurub təzə paltarlarını geyindirərdilər. Sonra padnosa çay, mürəbbə qoyub elçiliyə gələn ar-vadın yanına göndərərdilər. Qız da bir neçə bəhanələr ilə elçi olan evə girib-çıxar-dı ki, elçi gələn arvad keyfi istədiyi qədər ona baxsın. Bəlkə, elçi gələn arvad bə-yənər, qızın da baxtı açılar ərə gedər.

Bu elçinin oğlan evinə gətirdiyi məlumat əlverişli olmuş olsa, yəni qızın atası, anası, qardaşı, əmisi var isə, camaat arasında nüfuzlu adamlar idisə və qızına güclü cehiz düzəltməyə imkanı var idisə, o surətdə oğlanın anası və bacısı oraya rəsmi surətdə elçi gedərdilər. Sözlərini də qızın anasının yanında açardılar. Qız da guya heç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi, bu gələnlərin yanına onlara qulluq et-mək tərifi ilə bir neçə dəfə girib-çıxardı. Qayda belə idi. Gələn arvadlar saymaz-yana qızdan bir şey soruşacaq idi. Qız da onlara cavab verəcək idi. Belə hallarda qız çox zaman özünü bilməməzliyə qoyardı ki, guya onların elçi gəldiyindən heç xəbəri yoxdur.

Elçilər qızı bir neçə dəfə bəhanə ilə danışdırardılar ki, görsünlər, bəlkə, qız kardır, bəlkə, laldır,... yaxud danışanda kəkələyir... Bu gələn arvadlar oğlanın ana-sı, bacısı olduğunu qız bilərdi. Və onlara artıq hörmət eləyərdi. Elçi ilə qız anası-nın arasında «aldım-verdim» sözü mütləq açılardı. Ortalıqda bir balaca razılıq gö-rünən kimi oğlan tərəfinin adamı qıza bir bəlgə verərdilər. Bu iki ailənin qudalığı baş tutsaydı, qız evi oğlan evindən gələn elçilərə deyəcək idi ki, filan gün nişan gətirib gələ bilərsiniz. Yox, əgər qudalıq baş tutmasa idi, o zaman qız anası bəlgi-ni götürməyib, elçilərə xəbər verəcək idi ki, bəs özbaşımıza söz verə bilmərik. Ki-şimiz ilə gənəşib sonra cavab verərik. Bu danışıklara şəxsən nə oğlan, nə də qız qarışmazdı. Qızlar ancaq xəlvətcə qapı dalından pusardılar. Qız bilmədiyi adama istənildiyi zaman bu sözləri deyərdi,

Kisə tikdim dolmadı,
Suya saldım solmadı.
Elçi, dilin qurusun,
Özüm sevən olmadı.

Anasının dalınca da bu sözləri deyərdi:

Qızıl gülü dərsələr,
Məcməyiyə sərsələr,
İki istəkli yarı,
Bir-birinə versələr.

Ondan sonra sevgilisinə deyərdi:

Əzizim gül haraylar,
Hər həftələr, hər aylar.
Başım gəllad əlində,
Dilim səni haraylar.

Adət belə idi ki, elçi gələnlər qızı bir neçə dəfə imtahan eləyərdilər. Görərdin ki, yerə ipəkdən bir örpəy sərərdilər. Qız da gərək o örpəyin üstündən bir neçə dəfə keçəydi. Əgər örpəy qızın ayağının altında qırışsaydı, o qızı almazdılar... Nə var, nə var... Qızın dabanı çatdaqdır ki, örpəy qızın ayağının altında qırışır, ya da ki qızın qabağına ləyən, aftafa, dəsmal qoyub, buyurardılar ki, «bunları əlinə götür, gəl əlimizə su tök».

Qız gərək sağ əli ilə aftafanın qulpundan tutmayıv, boğazından yapışa idi. Dəsmalı da sağ qolunun üstünə salardı və sonra sol əlində ləyən olduğu halda sol dizini yerə qoyub, sağ dizini bükəydi. Bunu bilməyən qızı da almazdılar. Deyərdilər ki, qızın mərifəti yoxdur. Bəzən də görərdin ki, elçilər evin içinə xəlvətə bir neçə cür şey atırdılar. Sonra qızı o biri otaqdan səsləyərdilər. Əgər qız içəri girdiyi zaman yerə atılmış şeylərin üstündən adlayıb keçsəydi, o qıza da «tərbiyəsiz» deyərdilər. Yaxud qız içəri girən zaman yerə atılan şeyləri yığa-yığa gəlsəydi, o qızı bəyəndilər, hətta çox vaxtlarda elə olardı ki, qızı oturdub, onun dizi üstə başlarını qoyub saçlarına baxdırardılar. Saçlara baxmağı bacarmayan qıza müştəri olmazdılar.

Elçilər qız anasına deyərdilər ki, “sənin qızın bizdə yalnız evin yiyəsi olacaqdır. Görək o tək canına evin ağır işini bacarar, ya yox”.

Anası qızın haqqında deyərdi: «Evin bir qalaq paltarını yuyur, bir pud unun xamırını özü yoğurub-yapır, samovarı, ləyəni gümüş kimi silib açır. Evləri, seyvanı, təndirxananı şirələyib silib-süpürür, yırtıq yamayır, qazan qırağı açır. Başını nə ağradım ha. Bu evin cəmi işlərini tək canına görür. Üzüyola, başısağı, halal heyvan kimi bir şeydir”. Anaların dilindən qızlar haqqında eşidilən tərif belə olurdu.

Nişan təyin edilən gün qız evində tədarük görülərdi ki, axşamına qıza oğlan evindən nişan gətirəcəklər. Burasını unutmamaq ki, nişanda gələn şeylər bəxşeyiş hesab olunardı. Daha o şeyləri qızın mehrinə daxil etməzdilər. Buna hər kəs öz qüvvəsinə görə nişan göndərərdi. Nişan xonçasında oğlan evindən bir neçə dənə üzük qoyardılar. Bir cüt bilərzik, bir cüt daraq, bir medalyon, bir büroşka, bir quranqabı, əlbəttə, bunların hamısı qızıldan olardı. Sonra bunlarla bir yerdə bir cüt baş alafası, üç dənə kalağayı, 10 dənə ipək yaylıq, bir dəst ipək paltarlıq, bir dəst ipək parça, üç pud qənd, bir pud şirni, noğul, konfet və s. Bir də əsli tirmə şal. Bu nişan xonçasını oğlan evinin adamları, bir neçə nəfər dost-aşna, qohum-əqraba ilə gəlib qız evinə gətirərdilər. Qız evi də məhəllə mollasını, öz yaxın qohumlarını axşama dəvət edərdi. 20-30 nəfər qonaq qız evində yeyib-içib, xeyir-dua edəndən sonra hər kəs çıxıb getdiyi zaman onların yaylığına bir girvənkə qənd, bir qədər şirni bağlayardılar. Şəkiddə buna nişan içmək adəti deyərdilər. Bu gündən sonra qeyri yerdən o qızı istəyən olmazdı. Beləliklə də, bu qız oğlana nişanlı hesab olunurdu. Sonra nişanlı qız oğlan evinin cəmi qohum-əqrabasından qaçıb yaşınardı. Nişanlı oğlan da qız evinin bütün qohumlarından gizlənərdi ki, onu görməsinlər. Oğlan, hər halda, çalışardı ki, qızın adamlarına rast gəlməsin. Çünki bunu özlərinə ayıb bilirdilər. Qız evinə gedən nişan qablarını da boş qaytarmazdılar. Bu qabların içində oğlan evinə qız evindən “qənd” xonçası göndərərdilər. Bu xonçanın içində yağlı şəkərli bişirmələrdən şəkərbura, şəkərçörəyi, alma, fətir və s. olardı. “Qənd”

xonçasının içində qablar olardısı, oğlan evi o qabları qız evinə boş qaytarmazdı. Gərək onun içinə bir dəst parça, bir və ya iki dənə imperial qoyub göndərəydi. Çox zaman qız bir il və həтта ildən artıq atası evində nişanlı qalardı. Bu aralıqda bayramlar gəldikcə oğlan evi qızın bayramlığını mütləq göndərəcək idi. Novruz bayramında ilin axır günü çərşənbə yemişi, Oruc bayramında paxlava, peşmək və s., üstündə də, əlbəttə, bir dəst ipək paltarlıq göndərərdilər. Qurban bayramında isə qoç göndərərdilər. Qoçun boğazına da bir ipək parça bağlayardılar.

Bu xonçaların əvəzində də qız evi oğlan evinə qurban qoyununun ətindən lüləkəbab, girs¹, dovğa bişirib oğlan evinə göndərərdilər. Yarım aydan sonra qutab bişirib göndərmək adət idi. Belə xonçaların göndərilməsinə və alınmasına qudalıq deyirdilər.

TOY TƏDARÜKÜ

Nişandan sonra qız evi cehiz əşyasını toya qədər tədarük edib hazırlayırdı.

Oğlan evində isə heç bir tədarük görülməyə lüzum olmazdı. Amma buna baxmayaraq, yenə də gəlin üçün bir göz otaq ayırdılar. Qayda belə idi: qız evindən səriştəli bir arvad oğlan evinə gələrdi. Gəlin köçürüləcək otağın akoşka, qapılarını, taxta, noğuldanını, buxarasını və s. enini, boyunu bilib ölçüsünü aparardı. Qız evi də o ölçü əsasında pərdə, örtük tikib hazırlayırdı. Qızı köçürən zaman cehizi bu şeylər olardı: Akoşka pərdələri, qapı pərdələri, taxçalara, noğuldanlara, buxaraya, toxunmuş torlu pərdələr, otaq üçün xalı, xalının yanında kənarası olmalıdır. Bunlardan başqa, bir cüt yastıq, bir cüt mütəkkə ilə bərabər, bir cüt də dövrə döşək qoyardılar. Bunların üzü zərli parçalardan, məxmərdən olardı.

Bir ədəd qaynana üçün əlahidə döşək tikərdilər. İki dəst nazbalış ilə yorğandöşək, iki ədəd yük sandığı, bir neçə də mücrü, külqabları, təzə samovar, çini qablar, bir neçə ədəd padnos, güzgü, bir neçə ədəd şarlı lampa, cürbəcür mürəbbələr, qalaylanmış mis qablar, qazanlar, sətıl, süzçək, tava və s.

Qızın qohum-əqrabasında da hərə öz qüvvəsinə görə puldan pul verərdi, şeydən şey tikərdi. Həmişə toyun başlanmasını qabaqcadan oğlan evi təyin edərdi. Oğlan evindən adam göndərərdilər ki, toyu danışmağa gəlmək istəyirik. Qız evi də böyüklüyü yaxın adamların birisinə təyin eləyib qudanı gözləyərdilər. Quda da öz yaxın adamlarından götürüb müəyyən vaxtda qız evinə gələrdi. Qız evi də öz yaxın adamlarından bir-iki arvad xeylağı çağırardı. Yığışib bişmiş xörəkdən, çörəkdən yeyib-danışandan sonra, oğlan evi qızın mehri barəsində söz açardı. Mehri vəchində nə qədər nəğd pul və nə qədər mal almaq fikrində olduqlarını bilmək istəyərdilər.

Qızıl qismindən hansı imarətə ehtiyac olmağını oğlan evi soruşardı. Söz yox ki, qız evi qızın mehri miqdarını danışib qurtarandan sonra bu başdan nağd almaq istəyəcəkdi. Mehr pulu ya dörd yüz, yaxud iki yüz manat olardı. Ya da ki, iki yüz imperial olardı. Oğlan evi, hər halda, bu məbləği azaltmağa çalışacaqdı.

¹ *Girs - Şəki mətbəxinin qış yeməyi.*

Bəzən də hər iki tərəf höcətləşəcəkdi. Bu höcətləşmə yoğunlayıb «qudalığı pozmağa qədər» uzanacaqdı. O zaman yançılar bunları bir neçə dəfə barışdırmağa çalışacaqdılar. Xülasə, yançıların vasitəsilə hər iki tərəf güzəştə gedib «toyu» barışdıracaqdılar.

Ertəsi günü bir nəfər qız evindən verilən siyahı ilə, bir nəfər oğlan evindən cibində mehr pulu ilə bazara, sövdəgər dükanına toy parçası almağa gedəcəkdilər. Bazardan qıza bu şeyləri alardılar: toyluq üçün ipək parça, bahalı çarşov, fitə, qətvə, döşək ağı və s. Bu şeylərin pulu qızın mehrindən çıxılacaq idi. Bu şeyləri qız evinə göndərdikdən sonra, qız evi də «toy parçası» biçilməsi adı ilə oğlan evindən arvadlar dəvət edəcək idi. Məclisə yığışan arvadlar sonra toy parçasını ortalığa gətirərdilər. Paltar biçən qayçını əlinə alıb parçaya uzatdığı zaman oğlan evindən gələn arvadlara üzünü tutub deyəcək idi ki:

-Qayçı kəsmə veriniz. Nişanlı qızın qaynanası, yaxud oğlanın yengəsi üç manatdan on manata qədər pul çıxarıb verəcəkdilər. Və parçaya qayçı qoydurub sonra dağılacaq idilər. Oğlanın adamları gedəndə qızın anasına deyəcəkdilər ki, «biz sabah toyu başlayırıq, adına axşamı da gəlib gəlinimizi aparacağıq». Qız anası ya «hə» deyəcək idi, ya «yox». Səbəb də bunu gətirəcək idi ki, «qızın baş paltarını tikib çatdırıb bilmərik». Nə bilim, qalan əyər-əskiyimiz çoxdur. Məsləhət görəcəkdilər ki, gəlin atlanmasını gələn bazara, ya da ki, gələn adınaya saxlasınlar. Bu söhbətlər ilə qız hamamına da vaxt qoyardılar. Niğah günü təyin edilərdi. Nə bilim, qız evində toy günü müəyyən edilərdi. Bu müddət ərzində qız evi öz işlərini o yan-bu yan evləyərdi.

OĞLAN TOYU

Oğlan evində toy məsləhəti o məhəllənin cavan qoçularının əli ilə olardı. Üç gün toy tutardılar. Toyun üçüncü axşamına qədər yığnaq məclisi döyərdilər. Həmin gecə «dövrən» yığardılar. Dövrəndə əgər 500 manat, ya 600 manat yığılsa idi, o puldan 100 manat xanəndəyə verərdilər, 300 manat da toy sahibinə verərdilər. Qalanını da özləri götürüb cibxərcliyi edərdilər. Toy tədarükü görmək üçün o məhəllənin qoçuları gedib üç gün toya, üç gün də «bəy qonaqlığına» xanəndə danışardılar. Oğlan evinin həyətində toyxana qurardılar. Toyxanaya lazım olan xalı, gəbə, palaz, lampa, fanarı axtarıb dost-aşnadan gətirərdilər. Cavanlar yığışıb toyxanayı bəzəyərdilər. Lampaları, fanarları yandırardılar. Toyun əvvəlinci gecəsinə xanəndə gələrdi. Oxuyub-çalardılar. Şəhərin hər tərəfindən toyun tamaşasına cəllənlərin sayı-hesabı olmazdı. Gələn adamar gah xanəndənin oxuduğu muğamata qulaq asardılar, yaxud çaldırıb cavanları oynadardılar. Məclisin bir tərəfində üzük-üzük dəstəsi, o biri tərəfində isə qumarçılar dəstəsi oyuna məşğul olardı. Xülasə, bu sayaq ilə üç gün-üç gecə çalib-oynayardılar.

Bəzən də xan oyunu oynayıb toy camaatını cərimə eyləyərdilər ki, çox pul yığılsın. Meyxanaçılar meyxana deyərdilər, aşıqlar nağıl danışardılar, nağara-zurna çalardılar. Toyun üçüncü axşamı ağır yığnaq məclisinə siyahı ilə hörmətli adamlar çağırardılar. Bu məclis çox təntənəli olmaq üçün ortalığa xuşkəvər xon-

çası gətirərdilər, çay paylayardılar. Çay içib xuşkəvər yeyiləndən sonra məclisin başından başlayıb, axırına kimi üç nəfər qaval gəzdirərdi. Bu məclisdə əyləşənlərdən «dövran» yığardılar. Bu üç nəfərin birisi qaval tutardı, ikincisi dövran verənin adını və verdiyi pulunun miqdarını ucadan səs-ləyər-di. Yçüncüsü isə bu deyilənləri siyahıya yazardı. Bu sayaq ilə küllü miqdarda pul yığardılar. Toyun sabahısı, toyun xərci çıxandan sonra, toy saibinə yetişəcək pulu verib, yerdə qalanını məhəllə qoçuları götürərdilər. Toy sahibi də o puldan gətirdiyi gəlinin mehrini verərdi. Yerdə qalanını da xərclik edərdilər. Toyun axırıncı günündən sonra evlənən oğlan bəy oturardı. Bəyə iki nəfər tay-tuşlarından birisi sağdış, o birisi soldiş olardı. Onların vəzifəsi bəyə və gəlinə hamam açdırmaq, bəyin başını qıxdırıb geyindirmək və ya gərdəyə salmaq, bəy qonaqlığını etmək idi. Sağdış elə bir adam olmalı idi ki, bəyin bu xeyir işində pul xərc-ləyən olsun. Heç bir şeyə qızıl əsirgəməsin. Sağdış və soldiş tay-tuşları ilə əvvəlcə bəyi hamama aparardılar, hamamdan qayıdandan sonra çalğı ilə bəyin başını qıxdırardılar. Bu zaman xanəndə «Görüm, ay bəy, toyun mübərək olsun» havasını oxuyub bəyi o məclisdə rəsmi təbrik eyləyər-dilər. Bəy paltarını geyinməyə şuri eyləyən zaman bəy üçün məxsusi qız evindən «bəy xonçası» göndərərdilər. Bu xonçada bol araxçın, ipək yaylıqlar, bir neçə də-nə ağ ipək köynək, bir neçə cüt corab, cib kisəsi, bir şalvarlıq mahud olardı. Bu xonçadakı şeylərdən bəy özü üçün bir köynək, bir araxçın, bir yaylıq, bir corab götürüb qalanını sağdış və soldiş arasında bölüşdürərdi.

QIZ TOYU

Oğlan evində toy olan zaman qız evində toy çaldırmaq adət idi. Qız toyuna ancaq qızlar və gəlinlər gedərdilər. Qız toyu olan həyətin qapısı bağlı olardı. Ora-ya oğlan və kişi buraxmazdılar. Toy həyətinə xalça-palaz döşəyər-dilər. Qızlar, gə-linlər cərgə ilə oturardılar. Qız toylarında «arvad sazandaları» dəf ilə dümbəy çalıb, el bayatılarından oxuyar, qızlar və gəlinlər oynayardılar.

Köçən qızı da şala bürüyüb yığıncığın bir tərəfində oturdardılar. Oynayan qızların alınına «əskinaz» pul yapışdırıb şabaş verərdilər. Yapışdırılan pulları oynayan qız əlinə yığıb toy çalanların qabağına atardı, sonra yerlərində otu-rardılar. Sazandalar da şabaş verənlərdən bir şahı, iki şahı qara pul qoparıb əskinazlarını sahiblərinə qaytarardılar. Qız toyuna on iki yaşından yuxarı oğlan xeylağı buraxmaq adət deyil idi. Ancaq ev yiyəsinə yaxın olan oğlanlardan və kişilərdən gəlib başlarına yaylıq və yaxud şal salıb xəlvətcə arvadların dalısından tamaşa eyləyən-lər də olardı. Cavan oğlanların qız toylarına xəlvətcə gəlmələrini toya gələn qızlar da bilərdilər. Amma etiraz etməz-dilər. Çünki toyda oynayan zaman bəyənilib ərə gedən qızlar da çox olmuşdu. Bu səbəblərə görə də qızlar oğlanların toyda olmasını ürəkdən arzu eyləyər-dilər. Qızlar oynayan zaman çox vaxt oğlanlar qızlara şabaş göndərərdilər. Qızlar da oyunu qurtarandan sonra bu şabaşlara bir başqa oyun oynayardılar ki, oğlanın məhəbbətini özlərinə daha artıq cəlb edə bilsinlər.

Toy məclisindən başqa ayrı bir yer yox idi ki, qızlar oğlanları görə biləydilər. Yetişmiş qızları anaları ancaq toylara buraxardılar. Qızlar da toylara getməyə çox həvəskar idilər. Oğlan yengəsi qız evinə güclü xərc töküüb «yengə xonçası» göndərirdi. Bu xonçanın içində köçən qız üçün bir cüt yaxşı tufli, ipək corab, bir cüt əlcək, iki kisə xına, rasiq daşı, maz, ənnik, kirşan, sabun, duxi, odekalon, cib güzgüsü, qayçı, bıçaq, sancaq, iynə, üskük, saç ayıran, yelpik qoyardılar. Köçən qız gəlin olmağa bir-iki gün qalmış qızın yaxın yoldaşlarını, dost qızlarını xınaya çağırırdılar. Gündüz qızı hamama aparardılar və axşamlar qızlar əllərinə, ayaqlarına xına qoyub yatardılar. Qayda belədir ki, qız hamamını oğlan evi açdırdı. Toya gələnlər oğlan yengəsi və qız yengəsi ilə bərabər böyük bir izdiham ilə bərabər qız hamamına gedərdilər. Qız hamamının sabahısı günü qızı bəzəyib, toy palatını geydirirdi.

QIZ EVİNDƏ KƏBİN KƏSMƏK

Toyun axırında qudalar evində toy aşısı verərdilər. Qohum, qardaş, dost, aşna aş yerinə dəvət olunardı. Dəvət olunan adamlar mütləq ora toy payı gətirirdilər. Oğlan evi əfəndidən, axunddan, molladan, qohum-əqrabadan götürüb qız evinə kəbin kəsdirməyə gedərdilər. Qız evi də öz adamlarına və s. molla, axund dəvət edəcək idi. Hər iki tərəfin adamları əyləşib nigaha nəzarət etməli idilər. Oğlanın atası və ya böyük qarşadı oğlan tərəfindən vəkil olduğu, özləri ilə gətirdiyi vəkaləti mollaya həvalə edərdilər. Qız tərəfindən nigahın kəsilməyi üçün qızdan vəkalət almağa məclisdən qızın qardaşı, yaxud yaxın qohumu iki nəfər şahid ilə bərabər durub hərəmxanaya qızın yanına gedərdilər. Bunlar hərəmxananın qapısı ağzında durub, qız da hərəmxanada olduğu halda soruşardılar:

-Sənin nigahını kəsdirmək üçün özündən əvəz məni vəkil eyləyirsənmi?

Qız ya utanardı, ya da nədən isə cavab verməzdi... Amma qızın yanında duran yançılar yerbəyerdən qızı qısma-boğmaya tutub dümsükləyib qıza deyərdilər ki, «tez de, verirəm, di tez ol, di qurtar. Ağız, camaat orada gözləyir... De ki, verirəm». Həhayət, qız məcbur olardı, desin ki, «verirəm».

Şahidlər və vəkil olan adamlar qızdan razılıq cavabını alandan sonra məclisə gəlib qızın vəkillik verdiyini təsdiq edərdilər. Bu aralıqda qız vəkili oğlan evinin adamlarına nəzakət ilə andırdı ki, mənim düşərgəmi verməlisiniz. Əgər vermənsəniz, vəkilliyimi mollaya verməyəcəyəm. 10-15 manat oğlan tərəfindən alandan sonra vəkilliyini mollaya həvalə edərdilər. Vəkillik alan iki nəfər molla qabaq-qabağa oturub bir-birinin sağ əlini qamarlayıb nigahı oxuyardılar. Qız tərəfinin mollası əvvəl başlayıb deyərdi: Mən, filankəs filankəs oğlu, vəkili olduğum filankəs filankəs qızının nəfsini 400 və yaxud 500 manat mehr ilə filankəs filankəs oğlunun vəkili filankəs filankəs oğlunun nəfsi itidir deyə tənqihliyə, təzviçliyə, arvadlığa, şəhərliyə alırsanmı?

Oğlan tərəfinin vəkili olan molla buna cavab olaraq deyərdi:

-Mən, filankəs filankəs oğlu, vəkili olduğum filankəs filankəs oğluna nəfsi üçün sən vəkili olan filankəs filankəs qızını 400 və yaxud 500 manat mehr tənqih-

liyə, təzviçliyə, arvadlığa şəhərliyə alıb qəbul etdim. Bu sual-cavabı üç dəfə ərəbcə təkrar edib deməyə nigah deyərtilər. Bundan sonra nigah kağızı yazılardı. Nigah kağızının dal vərəqəsində oğlan evi aparacağı cehizin adı və siyahısı tutulub yazılardı. Siyahının altında məclisdə iştirak edən ağsaqqallar imza edəcək idi. Sonra mollalara pul veriləcək idi. Ortalığa plov bişmişini gətirərtilər. Yemək yeyilib qurtarandan sonra qonaqlar dağılışacaq idilər. Camaat dağılan zaman oğlan evinin yengələri də qızın cehizini aparmalı idilər. Qız yengəsi də şeylərin yanında gedərdi. Toy gününə kimi qız köçən otağı bəzəyib səliqəyə salardılar. Qız yengələri bəzənərdilər və qızı da geyindirib bəzəndirərtilər. O vaxtlarda gəlini gündüz aparmaq adət deyil idi. Qayda belə idi ki, həmişə gecə saat doqquzdan sonra gəlini aparardılar. Gəlini aparandan zaman məşəl yandırardılar. Gəlini aparandan zaman qız tərəfinin qohumları qızın evinə yığışardılar. Amma oğlan evinin adamları, qohumları, dost-aşmaları, məhəllə dostları və cahılları izdiham ilə faytonlara əyləşib, xanəndələr, zurna, nağara dəstəsi ilə gəlini aparardılar. Oğlan yengəsi faytonları çapırdıb qız yengəsi olan faytonların ötmək istəyərtilər. Bu təntənə ilə ilə çalaçala, oxuya-oxuya qız evinə gedərtilər. Adət belə idi. Lap qədim vaxtlarda gəlini gəcavəyə mindirərtilər. Gəlini qabağında pəhlivanlar əynində təngə, əllərində ox-kaman oynada-oynada nağara-zurna çalğısı ilə gəlini aparardılar. Gəcavəyə gücü çatmayan adamlar gəlini və yengələri ata mindirərtilər. Amma çalğıları olmazdı. Çalğı əvəzində balaca uşaqlara «ura-ura» çəkdirə-çəkdirə, tufəng-tapança ata-ata gəlini aparardılar. Toy adamları qızı aparmaqdan əvvəl yengələri qız evinə gətirərtilər. O zaman qız evinin adamları yengələrin pişvazına çıxardılar. Sonra oğlan yengələrini qız olan otağa aparıb əyləşdirərtilər. Hər kəs öz qüvvəsinə görə yengə xonçası qoyardı. Kasalara da şərbət doldurub yengələrin qabağına gətirərtilər. Baş yengə üçün gətirilən xonçanın içində bir neçə araxçın, bir neçə dolaq, tuman bağı, cib kisəsi, baş yaylığı, ipək bir donluq parça, bir top ağ köynəklik, tafta zir-caməlik (mehridən alınmış puldan) iki ədəd imperial qoyardılar. Yengənin yanında olan ikinci bir yengəyə supa yengə deyərtilər. Ona da bir münasib xonça düzəldərdilər. Baş yengə şərbəti dadandan sonra şərbətin qabına beş manat salardı. Bundan başqa, qızın qaşını alan arvada on-on beş manat pul verərtilər. Bir azdan yengələr xonçalarını dəsmala bağlayıb qalxardılar. Al-alafa altına alınmış gəlini yengələr evdən çıxarıb faytona mindirərtilər. Gəlin oturan faytonda yengələrin biri gəlinin yanında, o birisi onun qabağında oturardı. Bunlar əllərində yana-yana lampanı və güzgünü gəlinin qabağına tutardılar. Qalan faytonlarda oturanlar nağara, zurna çalğısı ilə gəlini oğlan evinə aparardılar. Gəlin oğlan evinə çatdırılan zaman qızın adamları gəlinin dörd bir tərəfinə göz qoyardılar ki, gəlinin yaxınlığına başqa bir adam yanaşmasın. Çünki xəyal edərtilər ki, bəlkə, gəlinin paltarına qurd yağı sürtərlər. Sonra oğlanın qızdan zəhləsi gedər. Qız oğlanın gözüne qurd kimi, meymun kimi görsənər. Bu zaman çardaqda gəlini gözləyən bəyi səsləyərtilər ki, «A gədə, tök». Bəy bu səsi eşidən kimi ovucla arpa, noğul, gümüş pulu çardaqdan gəlinin başına tökərdi. Gəlinin ətrafında olan adamlar başlayardılar yerdə şirniləri və pulları yığardılar. Bundan sonra gəlini gərdəyə çəkərdilər. Gəlin gərdəyə girən kimi əlinə bir dolu aftafa verərtilər. Gəlin də bu aftafanı üç dəfə əlinə alıb yerə

qoyardı. Gəlin girən otağın qapısının astanasına qiyməkeş qoyardılar. Gəlin mütləq ayağını o qiyməkeşin üstünə qoyub adlamalıydı. Sonra otaqda gəlinin ayağının altına payandaz salmaq adət idi ki, gəlin üstündən adlayıb keçsin. Gərdəkdə gəlin oturmaq üçün bir kürsü qoyardılar. Və bir nəfər atalı-analı balaca bir oğlan uşağını o kürsüdə otuzdurardılar. Gəlin gərdəyə girəndən sonra uşağı qaldırıb gəlini otuzdurardılar və uşağı onun qucağına verərdilər. Bu adət ona görə idi ki, gəlinə anlatmaq idi ki, indidən vəzifəni bil, səndən oğlan övladı istəyirik. Hətta el ədəbiyyatında bu hala münasib belə bir bayatı da vardır.

Gəlin, gəlin, qız gəlin,
Əli-ayağı düz gəlin.
On iki oğlan doğarsan,
Bircə dənə qız, gəlin.

Oğlan evinə yığılan arvadlar gəlinin ətrafında oturardılar. Bu zaman oğlanın anası bir kasa bal ilə bir neçə çörək gətirərdi. Bal kəsasını ortalığa qoyub çörəkləri də gəlinin başının üstündə parçalayardılar. Sonra parçaladığı çörəkləri ortalığa qoyacaq idi. Gəlinin ətrafındakı arvadlar çörəkdən bala batırıb yeyib sonra dağılacaq idilər. Camaat dağılıqdən sonra otaqda oğlan və qız yengələri qalacaq idi. Qızın üzündə duvaq bir tərəfdə oturduğu halda bəy otağa daxil olardı. Bəy istərdi ki, qızı görsün. Bu məqsədlə də qıza yavuqlaşib üzündəki duvağı götürmək istərəkən qız qoymazdı. Nəhayət, axırda bəy qıza üzgörümçəyi verib, gəlinin üzünü açardı. Bu sayaq ilə də biri-birini görməyən oğlan və qız birinci dəfə olaraq görüşərdilər.

DUVAQQAPMA

Zifaf axşamının səhəri sağdış gəlib bəyi öz evinə bəy qonaqlığına aparacaq idi. Və onun yanına öz tanışlarından qonaq çağırardı. Axşama kimi bəy orada istirahət edəcək idi.

Axşam qaranlıqlaşandan sonra sağdış və soldış bəyi öz evinə aparıb ötürəcək idilər. Üç gün bu qayda ilə bəyi gəzdirərdilər. Buna bəy qonaqlığı deyərdilər. Bəy səhər gedəndə gəlin gərdəkdə yalqız qalmazdı. Qız yengələri özlərini gəlinin yanına çatdırardılar. Onun halını soruşardılar. Qızın atası evindən qıza «dəstulağı» da dərərdilər. Gəlini istirahət etmək üçün yatırırdılar. Gəlin otağında qız yengələrinin məclisi qurulardı. Bütün şəhər arvadları gəlinin görüşünə gələrdilər. Tanıyan, tanımayan bu evə gəlməli idi. Və qızın da gətirdiyi şeylərə müştəri gözü ilə baxardılar. Bu gələn arvadların yanına gəlini gətirərdilər. Gəlinin hər bir qoluna yengə girərdi. Bu minval ilə üç gün gəl-get olardı. Dördüncü gün duvaqqapma məclisi qurardılar. Bu məclisə qız evinin və oğlan evinin qohum-əqrabaları dəvət olunardı. Bura da arvad sazandası çağırılardı. Bu təntənə məclisi qurulan zaman gəlini bəzəndirib duvaq altında hər qolunda bir yengə məclisə gətirərdilər. Və məclisin ortasında qoyulmuş stol üstündə əyləşdirərdilər. Səkkiz-doqquz yaşında atalı-analı bir oğlan uşağı qızılgül budağından kəsilmiş bir çubuğu gətirib gəlinin başında olan duvaq alafasını başından götürüb qaçardı. Məclis əhli arvadlar yerbə-

yerdən qalxıb gəlinə baxardılar. Ondan sonra ortalığa - gəlinin qabağına bir boş podnos qoyub deyərdilər:

- Üzgörmüçəyi verənlər gəlsinlər.

Qayda belə idi. Məclisin hər tərəfindən növbə ilə səslənərdilər. Qayınata bir sağmal camış, qayınana bir düzüm boğaz mərəcanı, böyük qayın iki imperial, kiçik qayın iki əşrəfi, böyük baldız bir imperial, kiçik sağdış - o da bir imperial, oğlanın əmisi arvadı bir inci qolbağı, oğlanın bibisi firüzə qaşlı bir üzük, oğlanın xalası bir ləbbadalıq yaşıl məxmər, oğlan yengəsi beş manat pul... bu yığılan şeylərə «üzgörmüçəyi» malı deyərdilər. Və bu şeylər gəlinin malı hesab olunardı. Qız qohumları üzgörmüçəyində iştirak etməzdilər. Duvaq qapılından sonra gəlin paltarını çıxarıb boxçaya qoyardı və adi el libası geyərdi. Əynində libası olduğu halda əvvəl qayınatasının hüsuruna gedərdi, onun qabağında diz qurub sağ əlini gözünün üstünə qoyub öpəndən sonra ayağa qalxıb dalı-dalı gedib qayınanasına da bu minval ilə ikinci səcdəni eliyərdi. Onlar da gəlinə xeyir-dua verərdilər.

Əgər böyük qayın varsa, üçüncü səcdəni ona da etməli idi. Ozamankı adətlərə görə evin cəmi işlərini gəlin görməli idi. Və evdə olan adamların hamısı gəlinə əmr edərdilər. Gəlin bir yana da getməli olsaydı, qayınanadan icazə almalı idi. El ədəbiyyatında gəlin öz halını belə təsvir edir.

Qız idim, soltan idim,
Nişanlandım, xan oldum.
Ərə getdim, qul oldum,
Boz eşşəyə çul oldum.

1938, Nuxa

**Arxiv materialını aşkarlayıb çapa hazırladı:
Ramazan QAFARLI**

